

Burgemeester Martin Hermens (1877-1965)

en de Joodse vluchtelingen in Amby

Peter Jan Knegtmans*

* Met dank aan Fred Grünfeld, Peter Romijn, Willie Schipper en Lou Spronck voor hun commentaar en aan de familie Hermens voor haar behulpzame opstelling bij dit onderzoek.

Het verhaal wil dat op een ochtend in het voorjaar van 1933 een veertigtal Joodse vluchtelingen, veelal jonge gezinnen met koffers en kinderwagens, in Amby voor Huize Severen stond. De snel gewaarschuwde veldwachter bracht de hele groep naar het vlakbij gelegen huis van de burgemeester. Hier kregen zij te eten en te drinken. De burgemeester en de veldwachter regelde vervolgens huisvesting in een tiental leegstaande huizen aan wat toen de Hoofdstraat heette.¹

Dit verhaal is te mooi om niet waar te zijn. Toch roept het vragen op. Want wie waren deze vluchtelingen en waar kwamen zij vandaan? En wat bracht de groep naar Amby? Huize Severen was een opvanghuis voor meisjes en vrouwen van de Zusters van Barmhartigheid. Amby is nu een wijk in de noordoostelijke hoek van Maastricht, maar was toen nog een zelfstandige gemeente. In het dorp bestond geen Joodse gemeente waarmee de vluchtelingen contact hadden en die voorlopig ondersteuning kon of leek te kunnen bieden. Er woonden op dat moment zelfs helemaal geen Joden. Ook is er niets waaruit blijkt dat het dorp of zijn bestuur de reputatie hadden open te staan voor de opvang van vluchtelingen of zelfs maar bekendheid genoten in de wijde omgeving. Er was geen industrie die werkgelegenheid bood en op het eerste gezicht was er weinig of niets dat het dorp interessant maakte als toevluchtsoord. Toch zou het niet bij het genoemde veertigtal vluchtelingen blijven. Het is daarom interessant na te gaan wat de aanleiding kan zijn geweest voor het relatief grote aantal Joodse vluchtelingen dat zich in Amby vestigde, hoe het hen verging en wat hierbij de rol van het gemeentebestuur kan zijn

geweest, in het bijzonder die van burgemeester, Martin Hermens.

Over de rol van burgemeesters in Nederland en de vele vrijwel onoplosbare dilemma's waarvoor zij zich tijdens de bezetting geplaatst zagen, schreef Peter Romijn zijn in korte tijd klassiek geworden studie *Burgemeesters in oorlogstijd* uit 2006. Deze dilemma's komen ook aan bod in het in 2010 verschenen proefschrift van Paul Bronzwaer: *Maastricht en Luik bezet*. Naast de oorlogshandelingen die leidden tot de bezetting van beide steden, de Jodenvervolgging, de bevrijding en het herstel van de democratie, vergelijkt Bronzwaer in dit boek het Nederlandse civiele bezettingsregime met het militaire bezettingsregime in België. Enkele jaren later liet hij deze studie volgen door een politieke biografie van de Limburgse edelman en volksvertegenwoordiger voor de NSB die zich in 1941 tot gouverneur van Limburg liet benoemen: *Max graaf de Marchant et d'Ansembourg* uit 2016.²

Bij het overlijden van burgemeester Hermens wees het dagblad *De Nieuwe Limburger* op diens betekenis voor de Joden in zijn dorp. Toch heeft het lang geduurd voordat er in het algemeen aandacht ontstond voor het lot van de Joden tijdens de bezetting van Nederland. De belangstelling werd pas gewekt door het beroemde boek van Jacques Presser over de ondergang van de Joden in Nederland.³ Dit boek, *Ondergang* uit 1965, wekte veel beroering. Het zou nog een tijd duren voordat er in het bijzonder belangstelling ontstond voor de Joden in Limburg. Zo verschenen er boeken over de verschillende Joodse gemeenschappen in Limburg. Een voorbeeld hiervan is *Joods leven in Maastricht* van J.M. Lemmens. In zijn klassieker

-
- 1 Rens, H.A.J. van, *De vervolging van joden en Sinti tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse provincie Limburg* (Diss. Universiteit van Amsterdam 2013) 54.
 - 2 Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen tijdens de Duitse bezetting* (Amsterdam 2006); Bronzwaer, Paul, *Maastricht en Luik bezet. Een comparatief onderzoek naar vijf aspecten van de Duitse bezetting van Maastricht en Luik tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum 2010); Bronzwaer, Paul, *Max graaf de Marchant et d'Ansembourg. Een politieke biografie* (Heerlen 2016).
 - 3 Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* ('s-Gravenhage 1965).

Het verborgen front over het verzet in Limburg uit 1994 besteedde Fred Cammaert ook aandacht aan de hulp aan Joodse onderduikers. Het lot van de Joden in Limburg werd vervolgens minutieus onderzocht en uit de doeken gedaan door Herman van Rens in zijn hiervoor al aangehaalde proefschrift *De vervolging van joden en Sinti tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse provincie Limburg* uit 2013.⁴ Hij is van alle vanuit Limburg gedeporteerde Joden nagegaan hoe het hen is vergaan, of zij nu vluchteling waren of al langer in de provincie woonden. In een vervolgstudie uit 2020 richtten Van Rens en zijn vrouw Annelies Wilms zich op de werkkampen in Silezië waar veel van de gedeporteerde Joodse mannen uit Limburg terecht kwamen.⁵ Hiernaast verschenen er boeken over enkele families die naar Limburg vluchtten, zoals de familie Salmang en de familie Moszkowicz.⁶

Deze bijdrage over de Joodse vluchtelingen in Amby bouwt voort op deze literatuur. Het is niet de eerste publicatie over deze groep of over de toenmalige burgemeester van het dorp. Genoemd is al het boek over Max Moszkowicz, die met zijn ouders en zusje behoorde tot de vluchtelingen die zich in 1933 in Amby vestigden. Over Hermens en zijn gezin verscheen het in eigen beheer uitgegeven en hierdoor misschien minder bekende *‘Ook deze tijd is niet verloren’*. *Familie Hermens in de oorlog, 1933-1945*.⁷

Het burgemeesterschap

Voor de oorlog kenmerkte het bestuur van kleine gemeenten zich meestal door persoonlijke en gemoedelijke verhoudingen. Met zijn circa 2200 inwoners was Amby zo’n gemeente. Het verslag over de toestand in Amby over de jaren 1931 tot en met 1935, bevestigt dit beeld. De gemeenteraad bestond geheel uit katholieken en zijn vergaderingen vielen op ‘door de gemoedelijkheid waarop de besprekingen werden gevoerd’.⁸ Deze raad telde zeven leden en het dorp had twee wethouders en een veldwachter. De raadsleden moeten elkaar hebben gekend door familie- of zakenrelaties, van school, uit verenigingen, van de jaarlijkse kermis of anders wel uit de kerk. Bij de verkiezingen voor de raad werd er gestemd op plaatselijke lijsten, niet op landelijke partijen.

In zulke gemeenten domineerde de burgemeester het bestuur. Hij was vaak een burgervader en een man van aanzien en gezag, in Amby zelfs zozeer dat in het college van burgemeester en wethouders pas tijdens de bezetting voor het eerst werd gestemd. Besluiten kwamen met eenstemmigheid tot stand. Tekenend voor zijn paternalisme was dat Hermens in de brief waarmee hij in 1942 afscheid nam van zijn gemeente, de wethouders en raadsleden dankte die hem gedurende een kwart eeuw met hun raadgevingen trouw terzijde hadden gestaan.⁹ Hierbij ging hij eraan voorbij dat de gemeenteraad het hoogste besluitvormende orgaan was en bepaald méér dan alleen een adviserend lichaam.

-
- 4 Lemmens, J.M., *Joods leven in Maastricht. Geschiedenis van de Joodse gemeente sedert 1250, opgetekend bij gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de synagoge in Maastricht (1840-1990)* (Maastricht 1990); Cammaert, A.P.M., *Het verborgen front. Geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Leeuwarden, Mechelen 1994); Van Rens, *De vervolging van joden en Sinti*.
 - 5 Rens, Herman van en Annelies Wilms, *Tussenstation Cosel. Joodse mannen uit West-Europa naar dwangarbeiderskampen in Silezië, 1942-1945* (Hilversum 2020).
 - 6 Zie over de familie Salmang: Salmang-Windmüller, Rosa e.a., *De Salmangs. Dagboeknotities en herinneringen van een joods gezin te Maastricht (1943-1944)* (Maastricht 1998); over de familie Moszkowicz: Haenen, Marcel, *De bokser. Het leven van Max Moszkowicz* (Amsterdam, Antwerpen 2018).
 - 7 Hermens, Veronique, *‘Ook deze tijd is niet verloren’*. *Familie Hermens in de oorlog, 1933-1945* (Amby 2019).
 - 8 HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 140: ‘Verslag van den toestand der Gemeente Amby over de jaren 1931 t/m 1935’.
 - 9 Familie Hermens: brief M. Hermens aan de inwoners van Amby, december 1942.

De Gravenhof in 1963
(foto Flip Delemarre;
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed www.cultureelerfgoed.nl).

Dat de dorpsburgemeester een man van aanzien was, was zelfs een voorwaarde. Want het burgemeesterschap in kleine gemeenten gold als een karig beloond ereambt.¹⁰ Een burgemeester had eigen geld nodig om te kunnen leven op de stand die bij het aanzien van het ambt paste. Van zijn jaarwedde van ruim 2100 gulden zou Hermens dit niet hebben gekund. De ongeveer 700 gulden die hierbij kwam toen Hermens ook burgemeester van het dorp Bemelen werd, kon het tekort niet goedmaken.¹¹ Het ambt bracht immers verplichtingen met zich mee. Een Limburgse burgemeester moest de bisschop kunnen ontvangen en de minister, en het spreekt vanzelf dat hij niet uit de toon mocht vallen op ontvangsten van de commissaris der Koningin.

Hermens voldeed aan deze voorwaarden. Martinus Josephus Hendrikus Maria (Martin, uitgesproken op zijn Frans) Hermens was op 8 december 1877 op de hoeve Klein Geusselt in Amby geboren als zoon van de toen 31-jarige

Hendrikus Joannes (Henri), landbouwer en lid van de gemeenteraad, en van Johanna Maria Kornelia Petronella Hubertina (Jeanette) Pluymaekers, landbouwster van beroep.¹² Het gezin verhuisde niet veel later naar de Moorveldhof, een carréboerderij in Ulestraten, iets ten westen van waar nu Maastricht Aachen Airport ligt. Deze boerderij was al bewoond geweest door Henri Hermens' voorouders. Hier in Ulestraten doorliep Martin de lagere school. Op elfjarige leeftijd verliet hij het ouderlijk huis en ging hij naar het gymnasium van Rolduc in Kerkrade. Na twee jaar op dit gymnasium (1889-1890 en 1890-1891) verliet hij Rolduc. Tot besluit van zijn opleiding bezocht Martin Hermens een handelsschool in Luik zodat hij het bedrijf van zijn vader zou kunnen voortzetten.¹³

Zijn vaders paardenhandel moet goed hebben gelopen, want in 1901 kocht hij de Gravenhof die tegenwoordig geldt als een van de tien monumentale kasteeltjes en herenhoe-

¹⁰ Zie voor de karakterisering van het burgemeesterschap: Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 36-41 en 285.

¹¹ Zie voor de jaarwedden HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 1142: persoonskaart M.J.H.M. Hermens (Amby); archief commissaris der Koningin toegang 04.11 nr. 387: persoonskaart M.J.H.M. Hermens (Bemelen).

¹² HCL: Burgerlijke Stand in Limburg: Amby toegang 12.001 nr. A 072: geboorteakte Hermens.

¹³ Over zijn scholing: *De Nieuwe Limburger*, 9 februari 1965; HCL: archief Onderwijsinstellingen van het 'derde' Rolduc, toegang 17.21 nrs. 257. Zie voor het aantal jaren dat Hermens op Rolduc verbleef: Damen, J., H. Turlings en C. Coenen, *Rolduc 1843-1943* (Kerkrade 1948) 246. De overige gegevens zijn ontleend aan een mail van Veronique Hermens aan Fred Grünfeld van 28 januari 2019.

ven in Amby. Het gezin vestigde zich hier in 1904 of 1905. Martin Hermens zette hier na de dood van zijn vader in 1910 diens zaak voort. Hij trouwde in 1915 in Hulsberg met de daar woonachtige Maria Josephina Hubertina (Marieke) Kerckhoffs. Zij was op 18 juni 1884 geboren op de kapitale hoeve Nieuwhof of Nuinhof in Nuth. Uit dit huwelijk werden negen kinderen geboren, vijf zoons en vier dochters.¹⁴

Hermens solliciteerde in december 1916 naar het ambt van burgemeester van de gemeente Amby. Hij was er toen al wethouder. Na een bezoek, in jacquet, aan de commissaris der Koningin in Limburg, oordeelde deze in zijn voordracht aan de minister van Binnenlandse Zaken dat Hermens op alle punten gunstig afstak bij zijn mededingers. Hij had bestuurlijke ervaring en behartigde met ijver en toewijding de belangen van zijn gemeente, genoot achting en vertrouwen en bezat voldoende algemene ontwikkeling om het ambt naar behoren te vervullen. En wat niet het minst belangrijk was, Hermens' 'geldelijke omstandigheden [...] zijn zeer gunstig en waarborgen mitsdien een onafhankelijk en onpartijdig bestuur'.¹⁵ Na een bezoek, opnieuw in jacquet, van Hermens aan de minister, volgde nog in januari 1917 het Koninklijk Besluit waarmee hij werd benoemd. Een jaar later werd hij na eenzelfde procedure tevens burgemeester van Bemelen, een dorp van toen 253 inwoners.¹⁶

Het begin van zijn burgemeesterschap tijdens de Eerste Wereldoorlog kan niet makkelijk zijn geweest. In de hierop volgende econo-

misch gunstige en politiek rustiger jaren zal het bestuur zo overzichtelijk en gemoedelijk zijn geweest als hierboven werd geschetst. Maar het ambt kreeg een onaangename kant toen in het begin van de jaren 1930 de economische crisis voelbaar werd en de werkloosheid snel opliep. Het college van burgemeester en wethouders moest immers beslissen wie voor werklozensteun in aanmerking kwam en wie niet, en wie in de gelegenheid werd gesteld wat te verdienen in de werkverschaffing of in het onderhoud of de aanleg van de straten en paden in het dorp. Dergelijke keuzes grepen diep in het leven van de betrokkenen in. Tot Hermens' belangrijkste werken uit deze tijd worden gerekend het verharden van de Hoofdstraat, de Kerkstraat, de Dorpsstraat en de Eindstraat (nu samen Ambyerstraat-Zuid en Noord) en de aanleg van gas- en waterleiding.¹⁷ Hij getroostte zich grote moeite uit twee aanbieders de beste gasleverancier voor Amby te vinden. Tijdens de crisis wist hij bovendien het elektriciteitsarief in het dorp en de huren van een groep arbeidershuisjes te verlagen.¹⁸

Zoals gebruikelijk had ook deze burgemeester veel nevenfuncties. Hermens werd beschermheer van harmonieën en schutterijen, lid van het hoofdbestuur van de Limburgse Land- en Tuinbouwbond, bestuurder van de ambachtsschool in Maastricht en van het Limburgs Schapenstamboek, lid van de pachtkamer in Maastricht die besliste bij geschillen over pachtovereenkomsten, kerkbestuurslid in Amby en commissaris van de waterleidingmaatschappij voor Zuid-Limburg.¹⁹

14 Zie voor de geboorteakte HCL: toegang 12.078 Burgerlijke Stand in Limburg: Nuth, 1796-1942 nr. 6; voor de huwelijksakte: toegang 12.046 Burgerlijke Stand in Limburg: Hulsberg nr. 19. Zie over het gezin: Hermens, 'Ook deze tijd is niet verloren', passim. Over de hoeve Gravenhof: volgens de eigendomsdocumenten is de naam Gravenhof, al wordt zij dikwijls Gravenhof genoemd (mededeling Veronique Hermens).

15 HCL: archief Kabinet van de commissaris der Koningin toegang 04.11 nr. 379: commissaris der Koningin in Limburg aan minister van Binnenlandse Zaken, 10 januari 1917.

16 Zie voor de Koninklijke Besluiten dd. 26 januari 1917 en 22 juni 1918 HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 1142: persoonskaart M.J.H.M. Hermens. Zie over burgemeestersbenoemingen Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 40-41.

17 *De Nieuwe Limburger*, 9 februari 1965.

18 Zie hiervoor de notulen van de gemeenteraad, HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 7.

19 *De Nieuwe Limburger*, 9 februari 1965. Zie ook de *Limburger Koerier* in de jaren 1920 en 1930.

Uitnodiging voor de opening van het nieuwe Gouvernementsgebouw aan de Bouillonstraat in Maastricht in 1935 (Privé-archief familie Hermans, Graveshof Amby).

De Joodse vluchtelingen in Amby

Het aan de macht komen van Hitler in Duitsland had in menige Nederlandse gemeente verstrekkende gevolgen voor de taken en verantwoordelijkheden van de burgemeester. Al heel kort nadat Hitler in 1933 tot rijkskanselier was benoemd, werden Joden in Duitsland op straat gemolesteerd en geïntimideerd. Dit werd alleen maar erger toen op 1 april voor het hele

land een Jodenboycot werd afgekondigd. Geüniformeerde SA-mannen intimideerden kopers voor Joodse winkels en warenhuizen. De Joodse pers concludeerde daarom al spoedig dat Joden tot emigratie werden gedwongen.²⁰ De eerste Joodse vluchtelingen waren al in januari 1933 in Nederland verschenen. De boycot vanaf 1 april bracht een stroomversnelling teweeg. Het Joods Vluchtelingen Comité telde er in 1933 ruim vierduizend.²¹ In het dorp Amby werden er zeventig geregistreerd.

Wat bracht deze vluchtelingen naar het betrekkelijk onbetekenende Amby? Het verhaal uit de aanhef hierboven lijkt het antwoord te bieden: er stonden huizen leeg aan de Bergerstraat en de Hoofdstraat (nu Ambyerstraat-Zuid), die toen tot Amby behoorden. Dit waren ruime woningen die kort voor of tijdens de crisis gereed waren gekomen en waarvoor geen huurders waren gevonden. Maar wie in Duitsland kon dit weten? Het moet bijna betekenen dat al eerder vluchtelingen vanuit Maastricht of de toen nog zelfstandige gemeente Heer – waar in 1933 alleen al respectievelijk 66 en 50 Poolse en stateloze vluchtelingen een toevluchtsoord vonden²² – naar Amby waren doorverwezen omdat er huizen leeg stonden. Heer en Amby werden pas in 1970 bij Maastricht getrokken.

Tot het vijftal vluchtelingen dat op 5 mei 1933 als eerste in Amby werd geregistreerd en dat woningen aan de Hoofdweg kreeg toegewezen, behoorden enkele Poolse Joden uit Hamborn.²³ Zij moeten kennissen en familie hebben laten weten dat ze naar Amby moesten komen, want daar waren huizen. Dit soort nieuws verspreid zich snel, toen net zoals nu.

- 20 Roden, Günter von en Rita Vogedes, *Geschiede der Duisburger Juden* (Duisburg 1986) 2 dln, 793 en 804. Zie ook Haenen, *De bokser*, 33-38.
- 21 Moore, Bob, *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands, 1933-1940* (Dordrecht, Boston, Lancaster 1986) 23. In april was ook in Maastricht een Comité tot Steunverlening aan Joodse Vluchtelingen opgericht.
- 22 In 1934 werden in Maastricht nog eens 53 nieuwe Joodse niet-Duitse vluchtelingen geregistreerd. Den Haag Nationaal Archief (NA): archief Rijksvreemdelingendienst (RVD) en taakvoorgangers van het ministerie van Justitie, toegang 2.09.45, nr. 464: Limburg. Nominatieve staat van de zich gemeld hebbende Joodse Vluchtelingen (niet-Duitschers).
- 23 HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 1013: Verlijfsregister van tijdelijk in Amby verblijvende personen.

Uit het verblijfsregister van ‘tijdelijk in Amby verblijvende personen’ valt niet te reconstrueren of er werkelijk op één dag een groep van veertig vluchtelingen tegelijk arriveerde. Niet bij iedereen is genoteerd wanneer hij of zij aankwam, alleen wanneer zij werden geregistreerd. Het kan zijn dat er op 16 mei een twintigtal vluchtelingen van alle leeftijden verscheen. Velen van hen gaven op afkomstig te zijn uit Hamborn. Dit was een stad die kort tevoren (in 1929) in Duisburg was opgegaan,²⁴ maar in het spraakgebruik kennelijk nog als plaats van herkomst gold.

Wat wel uit dit register blijkt, is een netwerk van familierelaties. Zo vonden van het gezin Schubert drie generaties een toevluchtsoord in Amby: de grootouders, vijf van hun kinderen, drie schoonzons, een kleinkind en twee broers van een van de schoonzons met hun gezinnen. Opvallend is voorts dat de vluchtelingen van 1933 bijna allemaal de Poolse nationaliteit bezaten of stateloos waren geworden.

Lang niet al deze Poolse vluchtelingen waren daadwerkelijk in Polen geboren. Een groot deel van hen was afkomstig uit streken in Oostenrijk-Hongarije en Rusland die na het opnieuw trekken van de grenzen in het Verdrag van Versailles na de Eerste Wereldoorlog Pools grondgebied waren geworden. Een aan de Poolse regering opgedrongen Minderhedenverdrag dat in 1919 op dezelfde dag als het vredesverdrag was ondertekend, maakte van elke vóór 1919 geboren burger een Poolse staatsburger. Maar Polen die door dit verdrag de Poolse nationaliteit hadden verworven en die niet

meer in dit land woonden, werden in 1934 stateloos nadat de Poolse regering dit Minderhedenverdrag had opgezegd.²⁵ Eerder al was sommige Poolse Joden die naar Duitsland waren getrokken om er een bestaan op te bouwen, en die zich zo aan hun militaire dienstplicht hadden onttrokken, de Poolse nationaliteit ontnomen.²⁶

Verder valt op dat de vluchtelingen vanuit een beperkt aantal steden en stadjes in Duitsland naar Amby waren gevlucht: 42 kwamen direct of indirect uit Hamborn, zeventien uit Essen en twee uit Oberhausen, drie bijna aan elkaar gegroeide gemeenten. Het is dus goed mogelijk dat zij elkaar kenden of van horen zeggen van elkaars vlucht naar Amby wisten. Zo hadden de drie broers Horschowski en hun gezinnen zich in het dorp Hulsberg willen vestigen. Hulsbergs burgemeester weigerde hen echter, waarna zij doorreisden naar Amby.²⁷ De burgemeester van Heerlen weigerde in juli 1933 eveneens nog langer vluchtelingen op te nemen.²⁸

Het Joods Vluchtelingen Comité in Amsterdam was al snel op de hoogte van de mogelijkheid tot vestiging in Amby. Uit de biografie van Max Moszkowicz blijkt dat zijn vader door dit comité naar Zuid-Limburg werd verwezen. Ook de uit Altona gevluchte Hersch Wudka hoorde in Amsterdam dat hij hier moest zijn.²⁹ Het comité had hier belang bij. Het was al snel door zijn geld heen geraakt, en volgens de directeur van de Rijksdienst voor werkloosheidsvoorziening en arbeidsbemiddeling, ir. R.A. Verwey, probeerde het daarom de vluchtelingen over het land te verspreiden.³⁰

24 Von Roden, *Geschichte der Duisburger Juden*, 121.

25 Sands, Philippe, *Galicische wetten. Over de oorsprong van ‘genocide’ en ‘misdaden tegen de menselijkheid’* (Houten 2018) 54-55 en 73.

26 Haenen, *De bokser*, 32-33.

27 Dit blijkt uit een schrijven van de inspecteur der Koninklijke Marechaussee aan burg. Hermens van 6 okt. 1933; NA: archief Rijksvreemdelingendienst, toegang 2.09.45, nr. 1354.

28 Ibidem, nr. 463; burg. Heerlen aan inspecteur van de Kon. Marechaussee, 29 juli 1933.

29 Haenen, *De bokser*, 39-40. Over Wodka: mededeling I. Wudka aan auteur, 13 maart 2019.

30 NA: archief Rijksdienst der werkloosheidsverzekering en arbeidsvoorziening, toegang 2.15.13 nr. 145: doorslag van brief van de directeur van deze dienst aan onbekende, 27 juli 1933.

Verwey was niet de enige die zich met de vluchtelingen bemoeide. De burgemeesters kregen opeens te maken met allerlei autoriteiten die inlichtingen vroegen en richtlijnen gaven: behalve de genoemde rijksdienst waren dit de commissaris der Koningin van hun provincie, de procureur-generaal van het gerechtshof waaronder zij ressorteerden en de inspecteur der Koninklijke Marechaussee. Van de correspondentie over de vluchtelingen is echter het grootste deel verloren gegaan. Burgemeester Hermens schreef tot en met 1939 83 brieven over de in zijn gemeente gevestigde Joodse vluchtelingen.³¹ Hiervan bleken er maar zestien te vinden. De meeste in- en uitgaande brieven van Hermens zijn niet bewaard, alleen het register van verzonden stukken is er nog. Maar ook de correspondentie van zijn ambtgenoten van andere Limburgse gemeenten ontbreekt in de vluchtelingendossiers van Verwey en zijn rijksdienst, van de procureur-generaal in Den Bosch, de commissaris der Koningin in Limburg en de inspecteur van de marechaussee. Deze dossiers zijn eenvoudig zoek geraakt of al dan niet met opzet zoek gemaakt, en in elk geval hoogst onvolledig.

De inspecteur van de marechaussee, die ging over de grensbewaking, wilde weten wie zich waar had gevestigd, welke nationaliteit en identiteitspapieren zij bezaten en of ze een middel van bestaan hadden. Op 5 juli 1933 waren er zeventig Joodse vluchtelingen in Amby geregistreerd. Daarna is het verblijfsregister niet meer bijgehouden, en doordat de meeste brieven aan de inspecteur onvindbaar zijn, is niet precies te achterhalen hoeveel het er in totaal zijn geweest. Hermens zelf zou hebben opgegeven dat het er 117 waren. Of hierin

de in Amby geboren kinderen zijn meegeteld, is niet bekend.³²

De procureur-generaal van het gerechtshof in Den Bosch gaf de richtlijnen van de regering door en lette op de naleving. Hij liet de burgemeesters in Noord-Brabant en Limburg al op 24 mei 1933 weten dat voor de Joodse vluchtelingen als algemene regel gold dat zij zich 'niet hier te lande zullen vestigen'. Ook mochten zij, om de werkloosheid niet nog groter te maken, geen werk verrichten of handeldrijven. Bovendien moesten vluchtelingen zonder voldoende middelen van bestaan of zonder geldige papieren worden geweerd, 'tenzij zij daadwerkelijk worden achtervolgd'.³³

Spoedig bleek dat hieraan niet de hand werd gehouden. De gouverneur, zoals de commissaris der Koningin in Limburg van oudsher wordt genoemd, E.O.J.M. van Hövell tot Westerflieer, maakte zich zorgen over de aantallen vluchtelingen. Hij was bang voor verstoring van de openbare orde en schreef daarom een enquête uit onder de burgemeesters in zijn provincie. Die leidde tot het inzicht dat zich in Limburg veel Joodse vluchtelingen van Poolse nationaliteit hadden gevestigd. Vrijwel allen dreven zij handel, 'meestal door het venten met hun koopwaar langs de huizen', waarmee zij de ingezetenen concurrentie aandeden. Hij wilde dat beter werd nagegaan of de papieren van de vreemdelingen wel in orde waren.³⁴

De praktijk was dat er druk op de vluchtelingen werd uitgeoefend om door te reizen, maar dat zij in hun doen en laten verder ongemoeid werden gelaten, althans in Amby. Uit een lijst met de namen van 42 toen nog in Amby verblijvende niet-Duitse Joodse vluchtelingen blijkt dat hen in juni 1934 was aangezegd

31 HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nrs. 29, 30 en 31: registers van verzonden brieven. De minuten van deze brieven zijn evenmin bewaard gebleven.

32 Dit getal is afkomstig uit een brief uit 1942 van een zekere Wüst, die zich in Roermond in het archief van de Politieke Opsporingsdienst bevindt; mail van E. van Rijsselt aan auteur, 17 mei 2019.

33 HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 550: proc.-gen. gerechtshof Den Bosch aan burgemeester, 24 mei 1933.

34 HCL: archief Kabinet van de commissaris der Koningin in Limburg, toegang 04.05 nr. 1194: commissaris der Koningin aan minister van Binnenlandse Zaken, 3 juli 1933; dezelfde aan burgemeesters in Limburg, 2 sept. 1933.

dat zij de gemeente uiterlijk op 1 oktober van dat jaar moesten verlaten. Uit de lijst blijkt bovendien dat een deel van hen uitstel had gekregen. Dit coulante beleid was inmiddels de officiële richtlijn. In een geheime brief had minister van Justitie J.R.H. van Schaik eind december 1933 de procureurs-generaal laten weten dat de al in het land aanwezige Joodse vluchtelingen van Duitse nationaliteit konden blijven. In mei 1934 werd dit uitgebreid tot de Poolse en stateloze vluchtelingen die hier al waren. Ook was er geen bezwaar meer tegen dat zij werkten, al was dit niet wenselijk.³⁵

Het lijkt erop dat alleen zij werden uitgewezen die de pech hadden te zijn opgevallen. Dit overkwam de slotenmaker Icak Bursztyn, zijn vrouw Sara Berger en hun dochtertje van twee uit Hamborn. Zij hadden zich in mei 1933 in Amby gemeld, maar waren de volgende week naar het naastgelegen Meerssen vertrokken. Omdat zij geen geldige papieren hadden, de Poolse nationaliteit bezaten en Bursztyn er kennelijk geen geheim van had gemaakt dat hij met koopwaar langs de deuren ging toen dit nog niet werd gedoogd, kregen zij van de minister van Justitie geen verblijfsvergunning. De Bursztyns woonden op dat moment weer in Amby. Daarom kreeg Hermens de opdracht Bursztyn aan te zeggen dat hij vóór 6 augustus het land moest verlaten. Bij deze gelegenheid hoorde Hermens wat Bursztyn was overkomen. Hij had in Hamborn in het openbaar kennelijk net iets te duidelijk afgekeurd dat de nazi's een rabbijn zijn baard hadden afgeknipt. Hierop was hij in hechtenis genomen, maar door toedoen van zijn vrouw na vijf dagen weer vrijgelaten. Bursztyn was toen direct het land uit gevlucht.

Voor Hermens was dit aanleiding hem een week uitstel te verlenen. Hij schakelde het in april 1933 in Maastricht opgerichte Comité tot Hulp aan Joodse Vluchtelingen in om te helpen voor Bursztyn toegang tot België of Frankrijk te krijgen.³⁶ Alleen zo kon worden voorkomen dat hij werd uitgezet. Via de Franse consul lukte het een visum voor Frankrijk te krijgen, waar Bursztyn in Lille een broer had wonen. Hermens gaf hem vervolgens met instemming van de procureur-generaal de tijd om de papieren te regelen. Uiteindelijk vertrok het gezin in september naar Lille. Hier vandaan verhuisde het of werd het in 1935 alsnog uitgezet naar Polen, waarvandaan de Bursztyns in 1937 naar Palestina emigreerden.³⁷

Burgemeester Hermens spande zich niet alleen in voor de Bursztyns. Voor het grootouderpaar van de eerdergenoemde familie Schubert kreeg hij toestemming tot het verlenen van een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd, omdat hij hen te oud vond (hij was 68, zij 59) om de moeilijke reis naar Palestina te aanvaarden.³⁸ Vermoedelijk kregen de (meeste) anderen telkens tijdelijke verblijfsvergunningen. Hermens verzekerde de inspecteur van de marechaussee dat negen families over eigen middelen beschikten, zodat zij evenmin hoefden worden uitgezet – al is niet duidelijk hoeveel zij bezaten. En op een suggestie van dezelfde inspecteur de broers Horschowski en hun gezinnen het land te laten uitzetten, antwoordde Hermens dat hij hier geen aanleiding voor zag. Het drietal, allen kleermakers, stond bekend als rustige lieden, die niemand concurrentie aandeden. Hij gebruikte nog een tweede economisch argument. In geval van uitzetting zou immers een aantal woningen opnieuw leeg

35 Ibidem, minister van Justitie aan procureurs-generaal der gerechtshoven, 27 dec. 1933 en 30 mei 1934.

36 Het bestaan van dit steuncomité blijkt uit een brief van het kerkbestuur van de Nederlands-Israëlitische gemeente in Maastricht aan het Comité voor Bijzondere Joodse Belangen van 21 april 1933; HCL: archief Hoofdsynagoge Maastricht, toegang 21.284A nr. 156.

37 Zie voor de brieven over en van Bursztyn HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 550 en archief Kabinet van de commissaris der Koningin in Limburg, toegang 04.05 nr. 1194, en NA: archief Rijksvreemdelingendienst, toegang 2.09.45, nr. 1354. Zie over hun lot na het vertrek uit Amby: 'Namenliste Duisburger Juden', in: Von Roden, *Geschichte der Duisburger Juden*, 1015-1367.

38 HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 551: burg. Amby aan proc.-gen. gerechtshof Den Bosch, 10 okt. 1934.

Burgemeester M. Hermens en echtgenote en hun zoon Vic Hermens ter gelegenheid van diens eerste H. Mis in 1940, op weg naar de kerk (Cultureel Comité Amby).

komen te staan, 'tot schade van de alhier wonende eigenaren'.³⁹ Terwijl concurrentie op een arbeidsmarkt in Nederland waar toen grote werkloosheid heerste, doorgaans werd gebruikt als argument tegen toelating en vestiging van vluchtelingen, konden economische argumenten soms ook in hun voordeel worden gebruikt.

Hermens zal zich vermoedelijk opnieuw hebben moeten inspannen voor de vluchtelingen die na de *Anschluss* in maart 1938 en de *Kristallnacht* in november van dat jaar naar Nederland kwamen. Hierover is niets te vinden. Aan de andere kant riep hij in 1934 de hulp in van de politie in Kerkrade. Hij vroeg de com-

missaris de gangen na te gaan van de koopman Markus Eder, omdat hij vermoedde dat Eder door te verhuizen zich aan uitzetting probeerde te onttrekken.⁴⁰ Zo waren nu eenmaal de regels.

Het meest opmerkelijke is misschien dat de groep vluchtelingen geen ophef veroorzaakte.⁴¹ De NSB behaalde in 1935 bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in Amby ruim 22 procent van de stemmen.⁴² Toch wijst niets erop dat dit een stem tegen de vluchtelingen was. Het onderwerp behaalde geen enkele keer de notulen van de gemeenteraad, ook niet in de rondvraag. Vermoedelijk bestond er ook geen aanleiding tot onrust. De meesten woonden

39 NA: archief Rijksvreemdelingendienst, toegang 2.09.45, nr. 1354; inspect. Kon. Marechaussee aan burg. Amby, 6 okt. 1933; burg. Amby aan inspect. Kon. Marechaussee, 12 okt. 1933.

40 HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204 I nr. 551; burg. Amby aan commissaris van politie Kerkrade, 17 okt. 1934.

41 Cammaert, *Het verborgen front*, 371, schrijft op grond van een brief van de procureur-generaal in Den Bosch aan de Limburgse gouverneur van 30 augustus 1933 dat de komst van de vluchtelingen niet tot klachten had geleid.

42 *Limburgsch Dagblad*, 27 april 1935.

ver van de dorpskern op een kluitje aan de Hoofdweg en de Bergerstraat, dichterbij Heer. Bovendien was hun aantal sinds het voorjaar van 1933 geslonken van ruim zeventig tot een veertigtal. Hierop zou het zich stabiliseren. Een enkeling reisde door naar Palestina. De familie Katz, een gezin van zes, verhuisde in het najaar van 1933 naar Eysden in België en ook enkele anderen vestigden zich na enige tijd in België en Frankrijk. Er was een gezin dat naar Heer trok, terwijl Isaak Freilich met zijn gezin na korte tijd doorreisde naar Maastricht en de Bursztyns zoals gezegd noodgedwongen naar Lille. Ernst Isaack, zijn vrouw en hun dochtertje, Duitse vluchtelingen uit Oberhausen, bleken na enkele weken uit Amby verdwenen. Bijna een jaar later schreven zij zich in Maastricht in, opnieuw onder de vermelding dat zij uit Oberhausen kwamen. Net als Freilich bouwden zij een bestaan op in Maastricht. Dat deed uiteindelijk ook Abraham Moszkowicz, maar hij en zijn gezin verhuisden pas in 1939 naar die stad. De Freilichs zouden de oorlog overleven –, zoon Frits was zelfs actief in het verzet, maar de Isaacks en de familie Moszkowicz werden, met uitzondering van zoon Max Moszkowicz, in Duitse kampen omgebracht.

Evenzo verging het uiteindelijk Jacob Wolf Pinczowski en Elias Komornik en hun gezinnen. Zij waren om onbekende redenen uit Amby naar Duisburg teruggekeerd. In 1939 waren zij er nog wel in geslaagd hun dochters Helene en Frieda met een kindertransport naar

Nederland te sturen. Frieda Komornik overleefde verschillende kampen, maar voor Helene Pinczowski ligt een struikelsteentje voor de woning aan Spoorweglaan 1 in Maastricht.⁴³

De groep die zich in Amby had gevestigd, probeerde intussen zo goed en zo kwaad als het ging een bestaan op te bouwen. Sommigen waren kleermaker, eentje was elektricien en later eigenaar van een winkel in elektrische apparaten, anderen leefden van een pensioen, de meesten dreven handel in textiel. Er vonden huwelijken plaats, meest met vluchtelingen uit andere plaatsen en in één geval met een Nederlander uit Obbicht, er werden kinderen geboren en er deden zich sterfgevallen voor.⁴⁴ Contact met de Joodse kerkgemeenschap in Maastricht was er maar weinig. In de kerkenraad van de synagoge vond men dat deze vluchtelingen zich niet aan de Nederlandse Joodse gebruiken aanpasten. Vermoedelijk was de geloofsbeleving van de vluchtelingen veel orthodoxer dan die in de Maastrichtse gemeente. In elk geval hadden de 'Ostjuden', zoals de uit Polen, Rusland en Oekraïne afkomstige Joden in Duitsland werden genoemd, in Duisburg een eigen, orthodoxe gemeente gesticht en in Essen hadden ze in de synagoge een eigen gebedsruimte. Een deel van de vluchtelingen lijkt zich pas tijdens de oorlog bij de Joodse gemeente in Maastricht te hebben aangesloten. In elk geval ontving niemand van hen steun van het armbestuur van de synagoge.⁴⁵ Ook van Amby ontvingen zij geen steun.

43 Zie voor de vele verhuisbewegingen HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nrs. 550, 551, 552 en 553 met naamlijsten; NA: archief Rijksvreemdelingendienst, toegang 2.09.45, nr. 464; Limburg, Nominatieve staat van de zich gemeld hebbende Joodse vluchtelingen (niet-Duitschers); 'Namenlijste Duisburger Joden', in: Von Roden, *Geschiede der Duisburger Joden*, 1015-1367; over Ernst Isaack: NA: archief Rijksvreemdelingendienst, toegang 2.09.45, nr. 1354; burg. Amby aan inspect. Kon. Marechaussee, 7 sept. 1933; HCL: archief gemeentepolitie Maastricht, toegang 20.108A nr. 1488: rapport 11 maart 1939; over Isaak Freilich: NA: archief ministerie van Buitenlandse Zaken, A-dossiers, toegang 2.05.03 nr. 1229: rapport vreemdelingendienst Maastricht, 14 mei 1938; over de verzetsrol van Frits Freilich: Cammaert, *Het verborgen front*, 402 en 1071, en Hintum, Marie-Cécile van, Lokerman. *Het tragische oorlogsverhaal van de Limburgse verzetsleider die verraden werd* (Amsterdam 2019) 88; over Moszkowicz: Haenen, *De bokser*, 9-79.

44 Zie de registers van de burgerlijke stand in Amby. Zie voorts het Handelsregister van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Zuid-Limburg te Maastricht, HCL toegang 07.Z09.

45 Over het wantrouwen, HCL: archief Hoofdsynagoge Maastricht, toegang 21.284A nr. 9: notulen kerkenraad 19 dec. 1933; over de toetreding tot deze gemeente: ibidem nrs. 162 en 163; lijsten van kiesbevoegden voor 1941 en 1942. Over de geloofsbeleving van de Ostjuden: Von Roden, *Geschiede der Duisburger Joden*, 385, 393 en 544; Haenen, *De bokser*, 29.

Bezetting

In de Joodse gemeenschap moet de spanning zijn opgelopen naarmate Duitsland zich agressiever opstelde, en zeker nadat Nederland bezet was. Op dat moment woonden er nog 46 Joodse vluchtelingen in Amby, onder wie dertien kinderen van achttien jaar of jonger.

De Duitse inval in mei 1940 bracht opnieuw vluchtelingen naar Amby. Nu waren het Maastrichtenaren die door de luchtaanvallen op en het opblazen van de Maasbruggen uit hun huizen waren verdreven. Zij werden opgevangen in Huize Severen.⁴⁶ Verder veranderde er voor het gemeentebestuur op het oog aanvankelijk niet veel, mede doordat van het verbod op socialistische en communistische partijen en organisaties in Amby niets te merken was. Toch kwam burgemeester Hermens al snel onder druk te staan.

De aanleiding was het gevolg van een verzuim van hem. Op 12 mei was in Dordrecht een sergeant uit Amby gesneuveld. Veel burgemeesters spraken in de eerste raadsvergadering tijdens de bezetting in bewogen bewoordingen over de gevallen soldaten uit hun gemeente.⁴⁷ In Amby had Hermens dit nagelaten. Hij meldde pas dat een van de inwoners was gesneuveld, nadat in augustus een van de raadsleden had gevraagd of er in Amby slachtoffers vielen te betreuren. Meer dan een mededeling was het niet. Deze zakelijke opstelling leidde tot een rel toen de NSB-krant *Volk en Vaderland* de burgemeester verweet de sergeant niet te hebben herdacht omdat zijn vader een NSB'er was.⁴⁸ De toon was hiermee gezet. De NSB was een factor van betekenis geworden en een bur-

gemeester moest voortaan op zijn tellen passen

Allengs moet de last van de verantwoordelijkheden van een burgemeester steeds zwaarder hebben gedrukt. De *Aanwijzingen* van de regering uit 1937, die in elk gemeentehuis wel ergens in een la of een kluis lagen, boden weinig houvast. Zij lieten het aan de burgemeesters over de afweging te maken of hun aanblijven méér in het belang van de bevolking was dan hun aftreden. Aan zijn naaste ambtgenoot, de burgemeester van Heer, zal Hermens weinig steun hebben gehad. Deze was voor de oorlog partijloos geweest en ruimhartig in het toelaten van vluchtelingen, maar hij had zich tijdens de bezetting tot de NSB bekend. Hermens zal meer hebben gehad aan W.G.A. van Sonsbeek, gouverneur sinds 1936, die de Limburgse burgemeesters actief leiding gaf. Maar hij werd al in februari 1941 vervangen door een vooraanstaande NSB'er: M.V.E.H.J.M. graaf de Marchant et d'Ansembourg.⁴⁹

De nieuwe gouverneur deed zich gelden. In het voorjaar van 1941 wees hij Hermens erop dat in veel gemeenten gedenktekens waren geplaatst ter nagedachtenis van gesneuvelde militairen. Hij zou daarom graag zien dat Hermens het initiatief nam ook in Amby zo'n monument op te richten. Hermens nam nu zijn toevlucht tot een beproefde methode: hij stelde een comité in dat de benodigde gelden moest inzamelen. In dit comité benoemde hij zijn zoon Paul en enkele oud-militairen. Zij kwamen al snel tot het besluit met de oprichting van het gedenkteken te wachten tot na de oorlog.⁵⁰

De Marchant et d'Ansembourg zette de Limburgse burgemeesters in augustus 1941 als

46 HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 15: notulen B & W, 14 mei 1940.

47 Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 104.

48 Ibidem nr. 7, notulen gemeenteraad, 2 aug. 1940; *Volk en Vaderland*, 27 sept. 1940. Hierop verlangde de kringleider der NSB in Maastricht dat de sergeant op kosten van de gemeente in Amby eervol zou worden herbegraven. Hermens verwees de ouders evenwel naar het ministerie van Defensie, die hiervoor verantwoordelijk zou zijn. De sergeant werd op 21 november herbegraven. Zie HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 15: notulen B & W, 10 en 30 okt. 1940. *Limburger Koerier*, 1 nov. 1940.

49 Bronzwaer, *Maastricht en Luik bezet*, 98 en 102-104. Zie over de nieuwe gouverneur: Bronzwaer, *Max graaf de Marchant et d'Ansembourg*.

50 HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 15: notulen B & W, 19 en 28 mei 1941.

Martin Hermens als burgemeester, datum onbekend (Privé-archief familie Hermens, Gravenshof Amby).

groep zwaar onder druk. Op een bijeenkomst in het provinciegebouw maakte hij duidelijk wat hij van hen verwachtte. Zij moesten tonen dat zij begrip hadden voor de nieuwe tijd. 'En, Mijne Heren, begrijpt toch goed dat deze nieuwe tijd niets anders zal zijn dan het nationaal-socialistische tijdperk.' Hij verwachtte van de burgemeesters dat zij zich hieraan zonder reserve aanpasten, raadde hen aan *Mein Kampf* goed te bestuderen en zei bovendien dat zij voortaan moesten samenwerken met de lokale leiders van de NSB.⁵¹

Voor de burgemeesters van Maastricht, Sittard, Kerkrade en Venlo was dit onacceptabel. Zij dienden hun ontslag in, gevolgd door de burgemeesters van veertig kleinere Limburgse gemeenten. In vrijwel alle gevallen werden zij na korte of langere tijd opgevolgd door NSB'ers of andere Duitsgezinden.⁵²

De gouverneur had dit moment niet toevallig gekozen. Met ingang van 1 september 1941 werd in Nederland het nazistische *Führerprinzip* ingevoerd, het leidersbeginsel. Op gemeentelijk niveau hield dit in dat de gemeenteraden werden afgeschaft. Wethouders werden ambtenaren met een adviserende rol. De burgemeester werd dus alleen aansprakelijk voor het bestuur en het idee was dat gemeenten op deze manier ondergeschikt werden gemaakt aan het centrale gezag en de burgemeesters tot uitvoerder hiervan.⁵³

Waarom Hermens zich bij dit collectieve ontslag afzijdig hield, is niet bekend. Hoopte hij de vluchtelingen in zijn dorp te kunnen beschermen? Dan kwam hij bedrogen uit. Na een reeks anti-Joodse maatregelen hadden de

Duitse instanties eind 1941 de Joden in het land volledig in hun greep.⁵⁴ 'Joodse' bedrijven waren of werden in beslag genomen of geliquideerd. En Joden moesten vrijwel al hun overige bezittingen inleveren bij Lippmann, Rosenthal & Co. Voor de oorlog was dit een respectabele bank geweest, maar nu diende de naam slechts als façade van een roofoverval.⁵⁵ Dacht Hermens zijn inwoners tot steun te zijn? Dan was dit toch maar voor beperkte tijd. Want hij had voorafgaand aan zijn herbenoeming al in december 1940 moeten verklaren dat hij in verband met het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd op 1 januari 1943 zou aftreden.⁵⁶ Bij zijn overwegingen over het al dan niet in functie blijven in de zomer van 1941 zal vermoedelijk niet hebben meegespeeld dat hij bij zijn ontslag of na zijn pensioen zou worden opgevolgd door een Duitsgezinde, want de nazificering van het openbaar bestuur was toen nog niet evident. En bovendien, de overgrote meerderheid van zijn ambtgenoten bleef op zijn plaats, ook in Limburg.

In de zomer van 1942 werd Hermens medeverantwoordelijk gemaakt voor de deportatie van de Joden in Amby. Als hoofd van de politie moest hij erop toezien dat de gemeenteveldwachter op 24 augustus 1942 in Maastricht een lijst in ontvangst nam met de namen van 39 Joden bij wie hij nog diezelfde dag de brief moest bezorgen dat zij zich de volgende dag al, de 25ste, in Maastricht bij de school in de Professor Pieter Willemsstraat dienden te melden voor, zoals het eufemistisch heette, 'tewerkstelling in Duitsland'. Een deel van de vluchtelingen in Amby had deze oproep dus niet

51 Bronzwaer, *Maastricht en Luik bezet*, 115-116; Bronzwaer, *Max graaf de Marchant et d'Ansembourg*, 124-132.

52 Ibidem, 116-119; Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 300-303.

53 Bronzwaer, *Maastricht en Luik bezet*, 115-116; Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 251-254.

54 Ibidem, 442.

55 Zie voor de liquidatie van ondernemingen van de Joodse vluchtelingen in Amby, Heer en Maastricht HCL: archief Kamer van Koophandel en Fabrieken te Maastricht toegang 07.Z09A nr. 53. Zie over de onteigening van Joods bezit: Aalders, Gerard, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1999).

56 HCL: archief commissaris der Koningin toegang 04.11 nr. 379: commissaris der Koningin aan Hermens, 22 okt. 1940; Hermens aan commissaris der Koningin, 26 okt. 1940.

Op 28 juni 2019 zijn in Amby de laatste dertien struikelsteentjes gelegd voor Joodse inwoners en voor verzetsstrijders die nooit meer thuiskwamen. Deze zijn, handelend in de geest van Hermens' levenshouding, door kinderen, klein- en achterkleinkinderen van Martin en Marieke Hermens-Kerckhoffs gedoneerd, ter herdenking aan deze vermoorde inwoners van Martin Hermens' gemeente.

afgewacht, maar was al eerder ondergedoken of vertrokken. Een ander deel dook alsnog onder, met als gevolg dat zich slechts dertien Joden uit Amby in Maastricht meldden en naar Westerbork werden afgevoerd.⁵⁷ Dit kleine aantal doet vermoeden dat de groep door of met medeweten van de burgemeester was gewaarschuwd. Want naar verluidt beschikte Hermens soms of misschien wel geregeld over voor kennis over ophanden zijnde razzia's, waardoor hij personen en gezinnen tijdig kon (laten) waarschuwen.⁵⁸

Van de dertien gedeporteerden doorstond Salomon Kaufman drie jaar werkkamp in Sakrau.⁵⁹ Hij was van deze dertien de enige overlevende. Toch werden uiteindelijk 24 Joden uit Amby in vernietigingskampen omgebracht, doordat twaalf onderduikers alsnog werden opgepakt en gedeporteerd.⁶⁰

Of burgemeester Hermens een rol heeft gespeeld bij de onderduik van vluchtelingen is

niet bekend. Zijn woning werd verscheidene malen door de Duitse politie doorzocht. Hierbij werd een keer een ondergedoken Nederlandse officier gevonden, maar Joodse onderduikers lijken er niet te zijn ondergebracht.⁶¹ Wellicht bezorgde hij vluchtelingen elders onderduikadressen. Ook kan hij ervan hebben geweten dat zijn gemeentesecretaris C.M.B. Lamkin enkele gezinnen aan onderduikadressen hielp.⁶²

Na de bevrijding

Hermens ging op 1 januari 1943 met pensioen. Na zijn ontslag dook hij vrijwel onmiddellijk onder. Tot aan de bevrijding verbleef hij achtereenvolgens in Grevenbicht, Voerendaal en Bingelrade. Dit weerhield hem niet van bezoeken aan Amby, 'vermomd' met een pet in plaats van zijn gebruikelijke hoed.⁶³ Voor hem persoonlijk moet ook dit een zware tijd zijn geweest. Twee van zijn zoons kwamen in Duitse concentratiekampen terecht en een

57 Van Rens, *De vervolging van Joden en Sinti*, 123.

58 Hermens, *'Ook deze tijd is niet verloren'*, 26.

59 Van Rens, *De vervolging van Joden en Sinti*, 143.

60 Ibidem, 346.

61 Hermens, *'Ook deze tijd is niet verloren'*, 33 en passim. Van Joodse onderduikers in zijn woning is in dit boek geen sprake.

62 Dit waren de gezinnen van Hermann Chrzanowski en Hersch Wudka. Mededeling I. Wudka aan auteur, 13 maart 2019.

63 Ibidem.

derde zat ondergedoken. Allen overleefden, maar dit bleek pas aan het eind van de oorlog.⁶⁴

Hermens had intussen op 14 september 1944, bevrijdingsdag voor Maastricht en omgeving, zijn taken als burgemeester van Amby en Bemelen hervat. Dit was het gevolg van het besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provincies en Gemeenten, waarin was bepaald dat de op 10 mei 1940 in functie zijnde commissarissen der Koningin en burgemeesters die niet hadden gecollaboreerd of zich om andere redenen aan een zuiveringsprocedure moesten onderwerpen, hun werkzaamheden konden hervatten.⁶⁵ De volgende maand vergaderde het college van burgemeester en wethouders van Amby voor het eerst weer. Dit was evenwel niet compleet, want een van de wethouders wachtte een zuiveringsprocedure in verband met zijn houding tijdens de bezetting. Voorlopig nam dit college de functies van de gemeenteraad waar.⁶⁶

Als burgemeester had Hermens in deze tijd te maken met het Nederlandse Militair Gezag, maar ook met de feitelijke gezagdrager, de afdeling *US Civil Affairs* van het Amerikaanse leger: hij had een bijzonder onderdeel van dit leger ingekwartierd gekregen. Zuid-Limburg was aangewezen als 'rest and recreation area' voor de troepen die in de Ardennen en Duitsland hadden gevochten. Ter ontspanning werden voor hen in Maastricht concerten en optredens van Hollywoodsterren georganiseerd. Een deel van deze muzikanten, dansers en acteurs woonde gedurende die tijd op de Gravenshof,

waar soms ook de zanger, danser en acteur Fred Astaire verbleef.⁶⁷ De behoudende katholiek Hermens, die als burgemeester muziek en dans op zondag en tijdens de kermis altijd had verboden, moet hierbij zijn bedenkingen hebben gehad.

In het voorjaar van 1945 werd de tijdelijke voorziening in het gemeentebestuur als geëindigd beschouwd. Daarom verzocht Hermens de koningin hem eervol ontslag te verlenen als burgemeester van Amby en Bemelen. Het moet pijnlijk zijn geweest dat hij het moest doen met een ministerieel besluit met de karige mededeling dat hij met ingang van 16 juli 1945 het ambt van burgemeester niet langer vervulde. Toch kan het niet helemaal een verrassing zijn geweest, want hij wist dat zijn functioneren als burgemeester tijdens de bezetting onderwerp van een onderzoek was geworden. Er was namelijk een ondertekende klacht over hem ingediend en hij had hiertegen een verweerschrift geschreven.

Zowel de aanklacht als het verweerschrift zijn zoek.⁶⁸ Heel ernstig kan de klacht echter niet zijn geweest. In het najaar van 1945 oordeelde het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel dat er geen aanleiding was voor maatregelen tegen Hermens. Maar hiermee had hij nog geen eervol ontslag. In 1947 probeerde hij het daarom opnieuw, en met succes. Met een begeleidend schrijven onder het kopje 'Rechtsherstel' zond gouverneur F.J.M.A.H. Houben, de opvolger van Van Sonsbeeck en De Marchant et d'Ansembourg,

64 NA: archief ministerie van Binnenlandse Zaken, afd. Binnenlands Bestuur, toegang 2.04.57 nr. 2029; formulier m.b.t. rechtsherstel overheidspersoneel, 5 juli 1947. Over zijn zoons: Hermens, 'Ook deze tijd is niet verloren', passim.

65 Bronzwaer, *Maastricht en Luik bezet*, 301. Zie ook HCL: archief commissaris der Koningin, toegang 04.11 nrs. 379 en 387; Hermens aan commissaris der Koningin, 25 en 27 sept. 1944.

66 HCL: archief gemeentebestuur Amby I, toegang 20.204A nr. 15; notulen B & W, 10 okt. 1944.

67 Hermens, 'Ook deze tijd is niet verloren', 34, 155, 233 en 235. Zie ook: Wim Klinkert, 'The American Army and the liberation of the Netherlands 1944-1945', https://www.academia.edu/5258726/The_American_Army_and_the_liberation_of_the_Netherlands_1944-1945 (geraadpleegd op 12-8-2019).

68 Het bestaan ervan blijkt uit een brief van W.G.A. van Sonsbeeck aan het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel van 1 okt. 1945; HCL: archief commissaris der Koningin, toegang 04.11 nr. 379. Volgens de inhoudsopgave van Hermens' zuiveringsdossier zouden de stukken zich in dit dossier moeten bevinden, maar ze ontbreken; NA: archief ministerie van Binnenlandse Zaken, toegang 2.04.57 nr. 2029.

Hermens in september 1947 het Koninklijk Besluit waarin hem alsnog eervol ontslag werd verleend als burgemeester van Amby en Bemelen, onder ‘dankbetuiging voor de langdurige diensten door U als zodanig bewezen’.⁶⁹ Dit was een passend slot aan een burgemeesterschap van een kwart eeuw.

Tot besluit

Hoe moet nu, terugblikkend, burgemeester Hermens worden beoordeeld? Uit zijn optreden in het college van burgemeester en wethouders en in de gemeenteraad blijkt zijn sociale inborst. Het eerste dat opvalt aan zijn vluchtelingenbeleid, en hierin onderscheidde Hermens zich van menige ambtgenoot, is dat hij vluchtelingen in zijn gemeente toeliet, althans in Amby. In Bemelen meldde zich er niet één. Dit wettigt de indruk dat zij naar Amby waren gekomen omdat er huizen leeg stonden. Maar Hermens deed méér. Zijn bevoegdheden waren beperkt, maar hij bood bescherming waar dit naar zijn idee nodig was en waar hij kon. Zo verzette hij zich met economische argumenten – het belang van de huiseigenaren in wier huizen de vluchtelingen woonden, alsmede het argument dat de vluchtelingen geen van de andere dorpsbewoners concurrentie aandeden – tegen de willekeur waarmee de inspecteur van de marechaussee vooral Poolse Joden wilde uitzetten. Hermens interpreteerde de richtlijnen van de regering met wat men creatieve gehoorzaamheid kan noemen zo ruim mogelijk. Zijn beleid is daarom te kenmerken als humaan.

De vraag of dit de vluchtelingen uiteindelijk heeft geholpen, is niet eenvoudig te beantwoorden. Om te beginnen staat niet vast wie dit precies waren, omdat het niet goed is bijge-

houden. Van de Joden die aan het begin van de bezetting nog in Amby woonden, werd iets meer dan de helft omgebracht. Dit is weliswaar substantieel lager dan het gemiddelde in Nederland van 84 procent, maar het blijft hoog. Het was ook iets hoger dan het percentage net onder de 50 in Maastricht.⁷⁰ En van de vluchtelingen voor wie het verblijf in Amby slechts een springplank was, valt lang niet in alle gevallen te achterhalen wat er van hen is geworden. Zeker is dat ook onder hen veel slachtoffers zijn te betreuren.

Over Hermens’ opstelling tijdens de bezetting is te weinig bekend om hierover te kunnen oordelen. Veel burgemeesters beseften pas na enige tijd dat handhaving van de openbare orde de opmaat vormde tot nazificering van politie, Justitie en openbaar bestuur.⁷¹ Zijn naoorlogse verweerschrift had misschien licht kunnen werpen op zijn beweegredenen zich niet aan te sluiten bij het collectieve ontslag van een derde van de Limburgse burgemeesters. Maar het zou hoe dan ook moeilijk zijn geweest te voldoen aan de naoorlogse maatstaf van wat ‘goed’ was, eenvoudig omdat het aanzien en gezag van een burgemeester door de bezetter waren gecorrumpeerd.

Door de oorlogsomstandigheden was Hermens’ loopbaan als een nachtkaaars uitgegaan. Bij zijn dood op 87-jarige leeftijd op 8 februari 1965, bleek hij echter niet vergeten. *De Nieuwe Limburger* kwam met een beknopte necrologie van de man die tot op hoge leeftijd vitaal was gebleven en die werd gekenmerkt door zijn liefde voor het – katholieke – verenigingsleven. In een korte opsomming van zijn belangrijkste werken vermeldde de krant dat hij in de oorlog veel Joden had geholpen, de vele functies die hij had vervuld en de onder-

69 Zie de correspondentie in Hermens’ persoonsdossiers bij de provincie en het ministerie van Binnenlandse Zaken. HLC: archief commissaris der Koningin, toegang 04.11 nr. 379; NA: archief ministerie van Binnenlandse Zaken, toegang 2.04.57 nr. 2029.

70 Bronzwaer, *Maastricht en Luik bezet*, 230. Bij het verschil in percentages tussen de slachtoffers in Maastricht en die in Amby moet in aanmerking worden genomen dat het om kleine aantallen gaat.

71 Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 193.

scheiding Pro Ecclesia et Pontifice die hij ontving voor zijn verdiensten voor kerk en samenleving.

De parochiekerk van de H. Walburga in Amby was op vrijdag 12 februari te klein om alle belangstellenden die op de uitvaart waren afgekomen een zitplaats te bieden. Onder hen waren burgemeester W. Michiels van Kessenich van Maastricht en diverse andere burgemeesters en oud-burgemeesters, een vijftigtal geestelijken, wethouders, raadsleden, huidige en vroegere ambtenaren en tal van inwoners van Amby en Bemelen die zo uiting gaven aan hun gevoelens van dankbaarheid jegens de oud-burgemeester. Volgens het *Limburgs Dagblad* was het een eerbetoon zoals Amby het zelden had gezien. In de woorden van dezelfde krant eerden zij op deze wijze de nagedachtenis van 'een toegewijd burgemeester en een zorgzaam vader'.⁷²

De vraag is wie Hermens nu nog kent. Heel veel zullen er niet zijn. Maar in sommige families leeft deze burgervader van het kleine dorp waar relatief veel Joodse vluchtelingen werden opgenomen ongetwijfeld in de herinnering voort. De opvang van en de hulp aan de vluchtelingen moet een samenspel van burgemeester en gemeentesecretaris zijn geweest, waarin moeilijk te onderscheiden is wie precies waarvoor verantwoordelijk was. Zo vertelde een van de overlevenden, Hersch Wudka, achteraf dikwijls dat hij en zijn gezin zo goed waren geholpen door gemeentesecretaris Lamkin. Hierbij valt aan te tekenen dat Lamkin pas in 1935 tot gemeentesecretaris werd benoemd, maar dat hij deze functie al vanaf 1933 vervulde als volontair, omdat hij voor een officiële benoeming toen nog te jong was. Een andere overlevende, Max Moszkowicz, was klip en klaar in zijn oordeel: hij zou zijn leven lang dankbaar blijven voor wat burgemeester Hermens voor de vluchtelingen had betekend.⁷³

72 *Limburgs Dagblad*, 13 februari 1965; *De Nieuwe Limburger*, 9 en 15 februari 1965.

73 Haenen, *De bokser*, 41; mededeling I. Wudka aan auteur, 13 maart 2019. Zie over de benoeming van Lamkin: *Limburger Koerier*, 21 augustus 1933 en 29 augustus 1935.

ABSTRACT**Jewish refugees in the village Amby and its mayor Martin Hermens (1877-1965)**

In the Spring of 1933 some seventy Jewish refugees from Germany settled in Amby, situated nearby Maastricht, not far from the German border. At first sight, this small village had nothing in particular to offer to refugees. The main reason for their preference seems to have been that there were houses to be let. However the fact that the mayor allowed them to settle in Amby was equally important. In doing so, he had to deal with several authorities such as the provincial governor, the military police and government officials. He stretched governmental directives in a way that might be characterized as creative obedience. But during the German occupation this ended. As was the case with most of his colleagues, his moral authority was corrupted by the Nazis. He was made accessory to the deportation of the Jews in his village. Still he was able to warn several of them in time to find hiding places. After his retirement in 1943 he went into hiding himself. With the liberation of this part of the Netherlands, he emerged and was reinstated as mayor. Although after the war a complaint was filed against him, he was granted an honourable discharge eventually.